

GRÜBER KÁROLY – KÉZAI PETRA KINGA

KÖZÉP-EURÓPA MAGYAR SZEMMEL

Bába Iván – Gyurcsík Iván – Kiss Gy. Csaba: *Közép-Európa magyar szemmel*, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (iASK), Kőszeg, 2020, 189 oldal

A kötet tulajdonképpen reagál Emil Brix és Erhard Busek korábbi nagyhatású könyvére. A szerzőpáros *A Közép-Európa-projekt* című kötete 1986-ban jelent meg, mely akkoriban, a hidegháború csúcán, nagy vitát váltott ki. Harminc év elteltével a két szerző, Emil Brix nyugalmazott diplomata, történész, a bécsi Diplomáciai Akadémia igazgatója, valamint Erhard Busek volt osztrák alkan-cellár, a Duna Régió és Közép-Európa Intézet igazgatója úgy gondolták, hogy ismét számba veszik a Közép-Európával kapcsolatos gondolataikat. 2018-ban jelent meg *Mitteleuropa revisited: Warum Europas Zukunft in Mitteleuropa entschieden wird?* címmel Közép-Európa újragondolása témájú könyvük német nyelven, majd a kötetet 2019-ben „*Miért Közép-Európában dől el Európa jövője?*” címmel kiadta a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete magyarul.¹ Brix és Busek művét, különösképpen annak alcímét – *Miért Közép-Európában dől el Európa sorsa, jövője?* – jelen kötet szerzői komoly provokációnak tekintették és erre kívántak reflektálni, egy teljesen új szemlélettel, magyar szemmel megvizsgálva a közép-európai történeket. A két könyv mind szemléletében, mind szerkezetében különböző. Míg Brix és Busek szerzőpárosra jellemző a liberális megközelítés, addig Bába, Gyurcsík és Kiss jellemzően kereszténydemokrata alapon szemlélik a világot. A legfontosabb kérdésnek azt tartják, hogy vajon mi közép-európaiak magunk dönthetünk a sorsunkról, vagy ahogy a történelemben már annyiszor megtörtént, Nyugat Európában dőntenek: „ismét nélkülünk, de rólunk”. A kötet szerzői abból indultak ki, hogy Közép-Európa nemzetekből áll, és nemzetekből épül fel az Európai Unió is. A kötet időben a 19. század elejétől tárja az olvasó elé az itt élő népek és nemzetek történetét: mit tapasztaltak, milyen sérelmeket éltek át és hogyan sikerült kibontakozniuk napjainkig.

A kőszegi Felsőfokú Tanulmányok Intézetének gondozásában megjelent kötet alapvetően három fő szerkezeti egységből áll. A bevezetést hét különálló fejezet követi, majd a záró fejezetben egy kérdést szegeznek az olvasónak a szerzők, amely szerint „Valóban Közép-Európában dől el Európa jövője?”

A bevezető fejezetben az alábbi kérdéssort járják körbe: Miért más itt a nemzet? Lehet-e még nemzetről beszélni? Mik voltak a kelet-közép-európai

¹ L.: GRÜBER Károly – ZSIGMOND Tibor: *Közép-Európáról osztrák szemmel*, *Pro Minoritate*, 2020. tavasz, 131-135. p.

nemzetté válás sajátos körülményei? Milyen politikai és kulturális örökségre lehetett építeni? Mindenek előtt fontosnak tartják tisztázni a nemzet fogalmának kérdéskörét, majd definiálják az *itt*-et, vagyis az európai kontinens lehetséges tagolását. Végül behatárolják a vizsgált területet: „nagyjából a német és az orosz nyelvterület között, a természetföldrajzot tekintve pedig a Balti-tenger, az Adria és a Fekete-tenger közötti régiót. Más megfogalmazásban Közép-Európa nyugati, német részéhez képest ez Közép-Európa keleti fele”². Véleményük szerint a kérdésekre a régió történelme ad választ, hiszen a térség népei évszázadokon át dinasztikus birodalmak alattvalói voltak és csak korlátozott állami és tartományi autonómiával rendelkeztek. Ugyanakkor fontosnak tartják, hogy Közép-Európában a politikai és kulturális örökségre lehetett építeni.

Az első fejezet: Mítoszok és jelképek – kölcsönös előítéletek

Annak érdekében, hogy jobban megismerje az olvasó ezen régiót, Kelet-Közép-Európát, vagyis jellegzetes kulturális, szellemi életét, elengedhetetlen az egyes nemzetek mítoszainak és jelképeinek a megismerése. E felfogás értelmében a nemzetet egy olyan szimbolikus közösségnek tekintik, amely rendelkezik egy minden más hasonló közösségtől különböző *kóddal*, jelrendszerrel, vizuális és verbális szimbólumokkal, amelyek ugyan változhatnak, de a központi magjuk állandó. Itt olyan jelképekre gondolnak, amelyek a nemzeti közösségi élet folyamatosságának megőrzése és továbbörökítése szempontjából alapvető fontosságúak: mint a flóra, fauna, jellegzetes települések, gasztronómia, zászló, bankjegy, stb. Ide tartoznak továbbá a nemzeti mítoszok szimbolikus narratívák (elbeszélések) a közösség múltjáról, amelyek ugyanakkor a közösségi képzelet fontos szervezői. A nemzeti mitológiákat megvizsgálva Közép-Európában közös pontként határozták meg a *mártirológiát*, vagyis a vesztes ütközetek, sorsdöntő vereségekre történő emlékekezést. A *mártirológia* alapján általában azt szokták megállapítani a közép-európaiak nemzeti identitásáról, hogy traumákkal terhelt. Ez a szerzők szerint túlzás, hiszen az egész kontinens történelmi tudatában erős nyomokat hagytak a különböző traumák, gondoljunk csak a két világháborúra. Összességében megállapítható, hogy rendkívül összetett, színes mozaikot alkotnak a közép-európai nemzetképek, az önképek (*autosztereotípiák*), és a másikról alkotott képek (*heterosztereotípiák*). Véleményük szerint arra kell törekedni, hogy alaposan megismerjük térségünk nemzetképeit és előítéleteit. Tényként kell kezelni azonban azt is, hogy az előítéletek az idők során folyamatosan változnak.

² BÁBA IVÁN – GYURCSIK IVÁN – KISS Gy. Csaba: *Közép-Európa magyar szemmel*, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (iASK), Kőszeg, 2020, 17. p.

A második fejezet: a Birodalmi integráció vagy föderáció?

Kelet-Közép-Európa kétségtelenül stratégiai jelentőségű területnek bizonyult a történelem évszázadai alatt. A középkor óta történtek kísérletek a térség birodalmi integrációjára. A fejezet a 14. századtól 1945 utánig tekinti át a térség legfontosabb történelmi eseményeit, amelyek a birodalmi integrációra és föderációra mutatnak be példákat. A fejezet Pavol Lukáč, a fiatalon elhunyt szlovák politológus idézetével zárul. Lukáč a visegrádi együttműködést vetítette elő, amely segítségével a tagországok erősíthetik „a méretükből adódó marginális pozíciójukat, amely nemcsak Európa földrajzi perifériájára, hanem a politikai befolyás perifériájára is számúzi őket”³.

Harmadik fejezet: A kommunizmus bukása

1990-ben negyvenöt évig tartó kísérlet után megbukott a kommunizmus. A magyarul leggyakrabban *rendszeróáltásnak*, *rendszeróaltoztatásnak* nevezett eseményről számos tanulmány, elemzés, összefoglalás született az elmúlt húsz-harminc évben. Közép-európai politikusok, politológusok, társadalom- és gazdaságtudósok fejtették ki véleményüket annak okairól és következményeiről. A szerzők a közép-európai rendszerváltoztatásra, vagyis a kommunizmus bukására egyetlen összefüggő rendszerként tekintenek, amely ugyanabban a történelmi pillanatban következett be egész Közép-Európában. Ennek a rendszernek a pontosabb megértése érdekében 1945-től, vagyis a szovjet berendezkedés kezdetétől vették számba az eseményeket.

A fejezet továbbiakban a lengyeleknek és a magyaroknak a kommunista rendszer közép-európai bukásában betöltött szerepét, majd az NDK megszűnését, Csehszlovákia felbomlását, Románia helyzetét és végül a kommunizmus gazdasági örökségét tárgyalja. A szerzők véleménye szerint a lengyel társadalom tett a legtöbbet a kommunizmus bukásáért, mivel ők sosem békeltek meg a diktatúrával. Lengyelországban létrejött első nem kommunista kormány egyrészt kimozdította a lengyel gazdaságot a csödközeli állapotból, másrészt pedig visszafordíthatatlanná tette a rendszerváltoztatást, ami az első jogszerű és intézményes demokratikus fordulatot jelentette Közép-Európa akkori történetében, és ugyanakkor jó példát jelentett a magyarok számára.

A fejezet végén a szerzők felteszik a kérdést, hogy vajon volt-e más lehetőség, mint a kommunizmus bukása? Lett-e volna más alternatívája közép-európai országoknak külön-külön, vagy együtt az egész térségnek? A szerzők véleménye szerint Közép-Európa országai rendkívül nehéz társadalmi és gaz-

³ LUKÁČ, Pavol: Regionale Zusammenarbeit in Mitteleuropa zu Beginn des Jahrhunderts. Neue Formen und neue Herausforderungen, *Konrad Adenauer-Stiftung – Auslandsinformationen*, St. Augustin, 7/2002, 58–80. p.

dasági helyzetbe kerültek a negyven éves kommunista uralom következtében és nem volt más lehetőségük, mint a kijelölt utat követve kellett megszabaduljanak a kommunizmus rabságától. A rendszerváltás minden közép-európai országban másképpen zajlott le, hiszen más volt a társadalmi háttér és kontextus. Habár különböző eseménysorozatok játszódtak le, de mégis fellelhető közös vonások mint például: a sajtó minden esetben a változások mellé állt, vagy a rendszerváltoztató erők sehol sem indítottak bosszúhadjáratot, nem engedték elszabadulni az indulatokat, illetve jellemző volt, hogy a fiatal kommunisták sokszor szociáldemokratává váltak, és a rendszerváltást követő két évtizedben gyakran magas politikai tisztségeket is betöltöttek.

A negyedik fejezet: Demokrácia – kisebbségben

Az évtizedekig elfojtott nemzeti kisebbségek kérdése 1990 után központi témává vált a nemzetközi politikában. Ugyanakkor megjelent az igény arra is, hogy a nemzeti kisebbségek évtizedek óta megoldatlan problémáit megoldják. A fejezet a 20. század elejétől a történelmi események tükrében veszi számba a kisebbségi kérdéskört.

II. János Pál pápa 1989. január 1-jén, a Béke Világnapja alkalmából tartott beszédében „Teremts békét, törődj a kisebbségekkel!” című üzenetében hívta fel a világ figyelmét a békét biztosító alapvető elvekre. A pápai üzenet megjelenésekor kezdődött a „csodák éve” és Kelet-Közép-Európában békésen bekövetkezett a rendszerváltás, ami azért is fontos, mert ez volt a 20. században az első alkalom, hogy a nemzetek és a nemzeti kisebbségek együtt, és nem egymással szemben élhették meg a szabadságuk élményét. A változás lehetőséget adott az évtizedeken át elnyomott nemzeti kisebbségeknek arra, hogy éljenek a szabadságjogaikkal és politikai pártokat vagy szervezeteket hozzanak létre. 1989 után az európai és nemzetközi szervezetek több kísérletet is tettek a kisebbségek közül a pozitív példák rendszerezésére, bemutatására és ajánlások megfogalmazására. Az etnikai alapú kisebbségi pártok kormányzati szerepvállalása után az Európai Unió csatlakozást követően az Unióban is szerepet vállalhattak.

A fejezet további részében ismertetik a kisebbségek helyzetét az Európai Unióban és Közép-Európában, illetve kitérnek arra, hogy Közép-Európa, illetve Európa stabilitását csak a tolerancia, a megértésre törekvés és az együttműködés biztosíthatja. A fejezet Václav Havel (1991) gyűlöletről szóló tanmeséjével zárul.⁴

⁴ HAVEL, Václav: A gyűlölet természetrajza, *Regio. Kisebbségtudományi Szemle*, 2. évf., 1. sz., 1991, 8. p.

Az ötödik fejezet: Az emlékezet dilemmái

Az ötödik fejezet a közép-európai emlékezetek sajátosságait tárja az olvasó elé. A szerzők úgy vélik, hogy mivel a politikai, ideológiai és társadalmi helyzetben alapvető volt a különbség, ezért a közösségi emlékezet tekintetében is jelentős különbségeket lehet felfedezni. Arra a kérdésre, hogy vajon a vasfüggöny szerepel-e az európai emlékezetek között – véleményük szerint még 2020-ban sem lehet egyértelmű választ adni, hiszen a nyugati politikai és szellemi elitben még mindig nem alakult ki túl sok fogékonyság arra, hogy a kommunista jelképeket emberiségellenes rendszer jelképeként tartsák számon. Számos kutatás született az elmúlt 30 évben a témában. Ugyanakkor az érintett országokban újabb és újabb politikai vitákat váltott ki a kommunista titkosszolgálatok adatainak nyilvánosságra hozatala. A társadalom jelentős része által várt elszámoltatás elmaradt. Így váltak például az ügynöklistán gyakran politikai zsarolás eszközeivé és teljes anyaguk hosszú ideig nem került nyilvánosságra. A közelmúlttal foglalkozó kutatásoknak külön intézményei jöttek létre: Lengyelországban Instytut Pamięci Narodowej 1999-ben, Szlovákiában Ústav pamäti národa 2003-ban, Csehországban Ústav pro studium totalitních režimů 2007-ben és Magyarországon a Nemzeti Emlékezet Bizottsága 2014-ben. 2008-ban alakult meg az European Network Remembrance and Solidarity, amely intézmény vállalja a 20. század tragikus múltjának feltárását és a kutatási eredmények népszerűsítését az oktatásban és a fiatal nemzedékek körében. A szerzők egyetértenek abban, hogy létezik Közép-Európa mint emlékezetközösség, vagyis vannak közös visegrádi tulajdonságok, mint az észjárás. A mentalitás hasonlóság nyilvánvaló, azonban mégsem lett e mentális rokonság kellő súlyú része a tudásnak és a szemléletnek. A közös sors és közös érdek kapcsolja össze a visegrádi országokat. Példaként a nagy demokratikus és nemzeti mozgalmakat említik: 1956-ot, 1968-at és 1980-at.

A hatodik fejezet: Regionális együttműködés 1989 után

A kommunizmus alatt a Szovjetunió dominálta a közép-európai térség politikai, biztonsági és gazdasági folyamatait. Bukása lehetőséget teremtett a közép-európai országok számára, hogy együttműködjenek. Többek között az első ilyen határon átnyúló együttműködés volt az Alpok-Adria Munkaközösség. A korábbi „testvéri szocialista országok” közötti elszigeteltséget felváltotta a szabad mozgás. A vasfüggöny nyugati oldalán élők korábban sohasem tapasztaltak meg ilyen típusú bezártságot. Hankiss Elemér egy kitűnő esszéjében meg is jegyzi, hogy a berlini fal leomlása hatalmas pszichológiai

hatással bírt a fal mindkét oldalán.⁵ Nyugaton hirtelen elvesztették a *felszabadítási* diskurzust, míg Keleten az *elnyomottak* diskurzust. Ebből a pszichológiai szétfejlődésből kellett egyesíteni Európát. Ennek a felemás folyamatnak ma is érezhetőek a hatásai; például a migráció körüli vitákban.

Míg korábban a közép-európai térség államainak közlekedés- és energia-hálózata Moszkvához igazodott, addig a rendszerváltás után mindez megváltozott. A térség államainak a fő célja a versenyképesség, az egyoldalú energiafüggés csökkentése lett. Immár olyan államok keresték az együttműködést, amelyek hasonló történelmi tapasztalatokkal és gazdasági fejlettséggel rendelkeztek mindamellet, hogy a szabadságért folytatott küzdelmeik is összekötötték őket.

A fejezet további részében az elmúlt harminc évben Közép-Európában létrejött együttműködési formákat vették számba a szerzők. A szerzők egyetértenek abban, hogy a rendszerváltás óta kötött közép-európai regionális együttműködések pozitív eredményeket hoztak. Közép-Európa fejlődése szempontjából tovább erősítik a térség államainak a szerepét, és az Európai Unió, illetve a NATO működésének hatékonyságát. Ugyanakkor a szerzők fontosnak tartják hangsúlyozni, hogy még sok a tennivaló annak érdekében, hogy a különböző együttműködési intézmények hatékonyabban működjenek.

A hetedik fejezet: Közép-Európa az Európai Unióban

Sokan a világ leggazdagabb és legbiztonságosabb térségének tartják Európát, ahol a 20. század végére sikerült megteremteni a belső békét. Ugyanakkor a globális felmelegedés vagy a gyors népességnövekedés, a tömeges migráció, csak néhány példa az új kihívások közül, amellyel Európának szembe kell néznie a következő évtizedekben. E kihívások az alábbi kérdést vetik fel, hogy vajon lesz-e és mi lesz Európa válasza ezekre a kihívásokra? A szerzők Martonyi tanulmánya⁶ nyomán két fontos területen, a demográfia és a technológia területén is gyengén teljesítőnek értékelik Magyarországot. Meglátásuk szerint ezen területek szorosan összefüggnek a kultúrával, amit közösségi identitásnak neveznek. Martonyi szerint a legnagyobb kihívás a gazdasági, politikai és kulturális dimenziók közötti egyensúlyhiány megteremtése. Míg kezdetben a (*finalité politique*) politikai egység megteremtése volt a cél, addig idővel a politikai dimenziót elnyomta a gazdasági dimenzió és a kulturális dimenzió teljesen kiszorult. Arra hívják fel a figyelmet, hogy a harmadik dimenziót (kulturális dimenzió) vagyis az európai identitást meg kell védeni.

⁵ HANKISS, Elemér: *European Paradigms: East and West, 1945-1994, Daedalus*, Vol. 123, No. 3, Summer, 1994, 115-126. p.

⁶ MARTONYI János: *Nyitás és identitás. Geopolitika, világkereskedelem, Európa*, Iurisperitus, Szeged, 2018, 15-16. p.

A fejezet további részében tárgyalják a biztonság fogalmát és annak értelmezését Közép-Európában, kitérnek a területi sajátosságokra, amelyek meghatározzák a közösségek „biztonságpercepcióját”, majd példákat idéznek az elmúlt kétszáz évből. A példák között szerepeltek olyan történelmi események, amelyek során a nagyhatalmi erők összjátékának eredményeképpen adott állam, illetve nemzet teljesen eltűnt Európa térképéről.

Közép-Európa biztonságigénye alapvetően megváltozott a rendszerváltozást követően. A kollektív *szubjektív* biztonságigény *objektívizálódott*. 1999. március 12-én az első három közép-európai ország, Csehország, Lengyelország és Magyarország külügyminisztere aláírták az Észak-atlanti Szerződést. A fejezet kitér annak legfontosabb tartalmi elemeire, illetve az Európai Unió közös kül-, biztonság- és védelempolitikájára. A Szovjetunió bukása, vagy a jugoszláv háborúk nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy ezeket a kérdéseket, minél hamarabb tárgyalják és létrejöjjön a közös európai biztonság- és védelempolitika (KBVP), ami tulajdonképpen a Lisszaboni Szerződés (2007. december 13.) elfogadása óta létezik, és kiterjed az EU biztonságát érintő szinte valamennyi kérdésre.

A fejezet további része kitér a Brexit kérdésre, hogy tulajdonképpen miért is hagyta el az Egyesült Királyság az Európai Uniót? A kötet külön tárgyalja a Brexitet. Egyrészt a megtörtént népszavazást és annak eredményét, amely során tulajdonképpen 2016. június 23-án 72%-os részvételi aránnyal megtartott népszavazáson, a szavazásra jogosultak 38%-a döntötte el, hogy az Egyesült Királyság kilép az Európai Unióból. Másrészt a Brexit következményeit, hogy új geopolitikai helyzet alakult ki az EU-ban azáltal, hogy egy új, önálló politikai pólus jött létre az Európai Unió nyugati határán. A Brexit fontos következményeként értékelik a szerzők Martonyi Jánossal egyetértve, hogy várakozásaik szerint Közép-Európa gazdasági és geopolitikai súlya növekedni fog, ami együtt jár majd a politikai szerep és a politikai felelősség növekedésével.

A fejezet utolsó részében a migráció témakörét járják körbe. Mivel Brix és Busek külön fejezetben tárgyalták ezt a témakört, ezért fontosnak tartották a kötet szerzői, hogy ezt a jelentős és megosztó politikai témát részleteiben tárgyalják. Véleményük szerint a migráció két tényre vezethető vissza. Egyrészt a túlnépesedésre, másrészt pedig a jelentős és tartós katonai konfliktusokra. A migráció fajtáit iránya alapján különböztetik meg: Afrikából, a Közel-Keletről és Közép-Ázsiából érkező migráció. Ezeket részletesen bemutatják. Kitérnek továbbá a migráció politikai és jogi kérdéseire is. Hiszen a migráció 2015 óta sajátos politikai hangsúlyt kapott, és az európai politika egyik leghangosabb vitatémájává vált. Megosztva ezzel a kontinenst: Nyugat-Európa támogatja a migránsok feltétel nélküli, tömeges befogadását, míg a közép-európai országok politikusaiknak és társadalmainak többsége azt elutasítja. E megosztottság kontextusában ismertetik a szerzők a határátlépést, bevándorlást és a migrációt érintő legfontosabb hatályos uniós szerződéseket, illetve az ezekből adódó tagállami kötelezettségeket.

A szerzők egyetértenek abban, hogy Angela Merkel német kancellár 2015-ben bejelentett *Willkommenskultur* jól tükrözi a Unión belül uralkodó viszonyokat. A több százezres migránstömeg beengedésének jogszerűségét vagy jogszerűtlenségét egyetlen uniós intézmény sem tárgyalta. Viszont a migránstömegek megjelenésével okozott terhek szétosztását, az úgynevezett kvóta-rendszer kialakítása központi témává vált. A közép-európai országok egységesen ellenezték a migrációt és azzal sem értettek egyet, hogy a döntésbe nem lettek bevonva, viszont a terhek megosztására kötelezték őket is. A szerzők a migráció kérdéskör tekintetében számos félrevezető érvet és analógiát fedeztek fel. Fontosnak tartják kiemelni továbbá, hogy Közép-Európa számára a migráció biztonsági kérdés is.

Valóban Közép-Európában dől el Európa jövője?

A kötet utolsó fejezetében a szerzők felteszik a kérdést, hogy ki dönt Európa jövőjéről, s ha nem a közép-európaiak döntenek, akkor miért itt dől el. A szerzők szerint Európa jövőjét Közép- Európa és Nyugat-Európa unión belüli viszonya határozza meg. A köztük fennálló viszony alapján pedig három lehetséges út van. Az optimista változat szerint Közép-Európa felértékelődik és létrejön a belső kohézió. A második lehetséges változat szerint Közép-Európa megerősödik, így képes lesz érdekei érvényesítésére. A harmadik lehetséges változat szerint a jelenlegi helyzet, amely szerint Nyugat-Európa dominál továbbra is fennmarad. A fejezet végén a szerzők ismét Martonyi János sorait idézik: a lényeg nem a lehetséges forgatókönyvekben rejlik, hanem hogy a szemléletbeli különbségek, mint a migráció kérdése, tovább mélyülnek-e a kontinensen belül. Harminc évvel a rendszerváltozást követően helyes-e még mindig *posztkommunista* jelzővel megbélyegezni a közép-európaiakat? Arra vonatkozóan, hogy ki dönthet Európa sorsáról, jól mutatja a 2019-es európai parlamenti választások eredménye: egy közép-európai szakember, diplomata, illetve politikus sem kapott vezetői tisztséget, vagyis nem tartották arra alkalmasnak.⁷

A kötet záró soraiban a szerzők értékelik Európa jövőjét, véleményük szerint a jövő Közép-Európa teljes integrációján múlik, amelynek a kulcsa az együttműködés.

⁷ Uo.